

ՄԻ ՀԻՆ ՊԱՇՏԱՍՏՈՒՆՔԻ ՀԵՏՔԵՐԸ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԱՆԻՈՒՄ

Միջնադարյան Հայաստանի եռչակալոր մայրաքաղաք Անիում լայն տարածում է ունեցել Մուրը Աստվածածնի պաշաամուրը: Քաղաքի ամենաբարձր շինությունը՝ Մայր տաճարը (Կաթողիկե եկեղեցին), ձևավոր էր նրան¹: Տաճարի կառուցումն սկսվել էր դեռևս Մմրաա 2-րդ քաղապարի (977-990 թթ.) օրոք, բայց մեկ ասարի անց նա մանացել էր, իսկ տաճարի կառուցումը շարունակելու և ավարտելու գործը Տրդասա ճարտարապետան իրականացրել էր Գագիկ 1-ին քաղապարի (990-1020 թթ.) կնոջ՝ Կատրանիդե քագուհու հովանավորությամբ: Եկեղեցին օծվել է 1001թ.² ի նշանավորումն Քրիստոսի ծննդյան հազարամյակի:

Մայր տաճարը Անիի միակ պաշտամուրքային օրյեկտր չէր, որ ձևավել էր Մալըր Աստվածածնին: Լեռն, նկարագրելով ամմաաչելի այն ժայռաթլուրը, որանել գտնվել է հին Անի րերդը, ավելացնում է. «Այդտեղ էր, ինչպես կարծում են, հայոց ամենագլխավոր ե ամենաժողալրդական աստվածուհա՝ Անահիաի տաճարը... Այս ժայռի վրա էլ, ուրեմն, Լուսավորիչը կառուցած պիտի լինի եկեղեցի: Այժմ էլ (սրանից եարյուր ասարի առաջ - Լ.Պ.) այնտեղ երևում է կարմիր քաթերից շինված մի գեղեցիկ եկեղեցի, շրջապատված փոքրիկ մատուռներով»³: Ադա նա ավելացնում է. «Եկեղեցա մի պլսաի վրա, խորհրդավոր տառանշաններով ծածկված մի քար կա»⁴: Անվանի պատմաբանը իր վերջին դիտողությամբ, կարծես, շեշտում է տեղում՝ հին Անիում, Անահիա դիցաեռն ձոնված նախաքրիստանեական սրբավայրի գոյության լիասար: Եկեղեցու վերաբերյալ ավելի եսասակ է արահայալում անվանի ճարտարապետ Վ. Հարաթյունյանը: Նու գրում է. «Միջնաբերդի սահմաններից դուրս, նրանից ավելի եաթալ, եռանկյունաձև երվանդանի ամենածայրին, որ գտակված է Ախուրյան գետի գալարով, միայնակ րարձրանալ է, այսպես կոչված, Աղջկա րերդի եկեղեցին: Տեղում գանված շինաթարակյուն մի արձանագրաթյունից իմանալ ենք, որ այս ավանդապաշտական աեղում դեռ հայերի հեթանոսական ժամանակներից կանգնած է եղել Անահիա աստվածուհու տաճարը: Գրիգոր Լուսավորիչը, քանդելով այն, աեղում կառուցել է եկեղեցի: Ավելի ուշ՝ Իվանե և Չաքարե Չաքարյան եղրայրների օրոք (12-13-րդ դդ.), վերջինի տեղում կառուցվել է նոր եկեղեցի...»⁵:

Հայտնի է, որ եեթանոս հայերի Անահիա դիցուեռու շաա ձեռն նրանց քրիստոնյա սերունդները վերագրել էին քրիստոնեական Աստվածածնին, իսկ նրա պաշտամուրքային օրյեկտները, վերածելով քրիստոնեական սրբավայրերի, ձոնել էին Մուրըր Աստվածածնին: Անիում նրա պաշաամուրքի հնաթյան մասին է իասալ Աշոաաշեն պարիսպներից ներս գանվող այն եկեղեցի-մասաուռ, որը կրում էր նրա անունը և հայտնաբերվել էր Ն.Մատի աթշավալմբի պեղումների միջոցով⁶: Մայր Աստվածածնի պաշաամուրքը տարածված է եղել ոչ միայն Անիի հին քաղաքում և հին ա նոր քաղաքների հարակից ասարածքում (այս վերջինում էր գանվում Մայր տաճարը), այլև նոր քաղաքում և քաղաքի արվարձաններում: Աշոաաշեն պարսպից դեալի հյուսիս, նոր քաղաքում էր գտնվում 1893թ. պեղված Աստվածամոր եկեղեցին (կոչված նաև «Հոռոմ տիրուհու եկեղեցի»)՝ Բագնայրի՝ Անիի արևմայան արվարձանի, վանական համալիրը րադկացած էր շուրս եկեղեցիներից, գավթից և սյանասրահից: Եկեղեցիներից գլխավորը Մուրըր Աստվածածին էր՝ կառուցված Մմրաա Պանելավուռու կողմից 1012թ.⁷:

¹ Լ ե ո, Անի, Տպավորություններ, հիշաաակներ, անցածն ու մնացածը, եր., 1963, էջ 153:

² Նույն տեղում, էջ 267:

³ Նույն տեղում, էջ 267, ծան. 1:

⁴ Վ. Հ ա ռ ո թ յ ու ն յ ա ն, Անի քաղաքը. Միջնադարյան Հայաստանի քաղաքաշինության պատմությունից, եր., 1964, էջ 58:

⁵ Լ ե ո, նշվ. աշխ., էջ 252:

⁶ Վ. Հ ա ռ ո թ յ ու ն յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 66:

⁷ Մ. Հ ա ռ ո թ յ ա ն, Բագնայր, Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 2, եր., 1976, էջ 198-199:

Բազրատունի քաղաքների օրոք, և եեսագայում այս եկեղեցին մեծ եռյակ էր վայելում: «Ապացույց՝ այն անշարժ կալվածքները, որոնք Անիի զանազան կողմերում էին գտնվում և նվիրված էին Բագնայրի Ս. Ասավածածին եկեղեցուն»⁸: Ամենայն ևս վանականությունը, այսպես և Մայր Ասավածածին պաշաամունքին նախորդել է եեթանոս հայելիի Մայր դիցուհու՝ Անահիտի պաշաամունքը, որովհետև «այս տեղի եին ամունն է Բագնայր, ուր եղել են բազիլիկներ՝ մասնավորապես այժմ գոյություն ունեցող քարայրերի մոտ»⁹ և «քրիստոնեության մուսաքը բաշխվին չէ ոչնչացրել տեղի կրոնական նշանակությունը, այլ, ինչպես և ուրիշ տեղերում, ծառայեցրել է նրան իր նպատակներին»¹⁰:

Մայր դիցուհու պաշաամունքի եես կապված առավել խոր պայմաններ, մեր կարծիքով, բացահայտում է Անիի եյուսիտային արվարձանի *Բզածոր* անունը: Լեոն չէր ընդունում *Բզածոր* տեղանվան *Այգեծոր* առուգարանությունը, որովհետև Բզածորը «այնպիսի չոր ու արված մի տեղ է, ուր ոչ մի ծառ չէր էլ կարող արմատ բռնել... Լերկ հող է երևում ամեն տեղ, կարծես քե մանրած կալիւն է ցանկված: Իսկ ձորի կողերը մոխրագույն ապարածներ են»¹¹: Ուրեմն, ի՞նչ կարող է նշանակել *Բզածոր* տեղանունը: Կարծում ենք, որ այն հստակ առուգարանություն ունի և կազմված է *Էգ-ա-ծոր* քաղաքիչներից (*չեշաագուրկ Է-հ*): *Էգ-ն* այստեղ մասնացույց է անում եեթանոսական Անահիտի նախատիպն եանդիաացած իզակուն այն ասավածությանը, որը կարող էր ընկալվել ինչպես մարդակերպ, այնպես էլ՝ կենդանակերպ (եմմա. *երիմը* «էգ եորք, կով», բայց նաև՝ «եարս»): Ըսա երևույթին, *Բզածոր* տեղանվան մեջ առկա են նախնադարից եկած առասպելաբանական այն պատկերացման եետքերը, ըսա որի էզն ու արուն, ձորն ու ստորը առասպելաբանական մասնադրությամբ բնորոշվում էին իմաստաբանական եակադարձ այնպիսի կապի մեջ, ինչպիսին դրսևորում էին նաև մայր-եայր, երկիր-երկինք, ներքև-վերև, անձավ-ժայռ և եակադրամիասնական ընկալված այլ գույգերը: Անձավի և ձորի ստասպելաբանական մույնացման և դրանց իզակուն սկզբունքը կրող օրյեկտներ ընթուկվերս աեսանկյունից եեսաքրքրական է առանձնապես Անիի և նրա շրջակայքի օրինակը: Հայանի է, որ վերերկրյա Անիից բացի գոյություն ուներ նաև ստորերկրյա-անձավային Անի, որը «առաջինից ավելի մեծ ու ընդարձակ է»¹²:

Նախնադարյան և նախնադարից եկող առասպելաբանական պատկերացումների եամաձայն, քարանձավն ընկալվում էր երկրի և նրան անձնավորող իզակուն ասավածությունների մանկածնության վայրը, ծոցը, գոգը, գիրկը, բայց նաև՝ անդրշիրիմյան աշխարհի մուսաքը և այլն¹³: Անիի և նրա շրջակայքը քարանձավները ոչ միայն բնակարաններ էին, այլ նաև դամբարաններ՝ մուսքեր դեպի անդրշիրիմյան աշխարհ: Դրանցից պեղվածների մեջ ավելի կատարյալը Բագնայրի ժայռայիոր բազմաեարկ դամբարաններն էին: Տիգրան Հոնեցին պատկանող սր դամբարանի պատերը ծածկված են կրունական և աշխտրեիկ բովանդակության որմնակարներով¹⁴: Այս դեպքում ևս կարելի է խոսել անձավների և Մայր դիցուհու պաշաամունքի սերա կապի մասին, որովհետև վերջինս ուղղակի կապի մեջ էր դրաժ անդրշիրիմյան աշխարհի եես, եանդես գալով միաժամանակ ծնող և կործանող, մեոցնալ և եարություն տվող սկզբունքները կրող ասավածության դերում: Անիի անձավները նաև մքերանոց-պաեսաներ էին և արաադրական բազմաեսակ գործունեության օրյեկաներ¹⁵: Այս առումներով ևս անձավների պաշաամունքը բաղադրամասերից մեկն էր Մայր դիցուհու բազմաշերտ և բազմաբովանդակ պաշաամունքի, որովհետև Մայր դիցուհին, լինելով եող-երկրի ոգեղեն արաահայաությունը, անձնավորում էր բերրիությունն ու պաղարեությունը, ուսաի և նախապես նա էր եանդես գալիս բարիքներ արաադրաղների եա-

⁸ Լ ե ո, *նշվ. աշխ.*, էջ 272:

⁹ Թ. Թ ո բ ա մ. ան յ ա ն, *Նուրեր եայկական ճարտարապետության, եր., 1942, էջ 310*:

¹⁰ Լ ե ո, *նշվ. աշխ.*, էջ 272:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 201:

¹² Նույնը:

¹³ В. Т о п о р о в, *Пещера, "Мифы народов мира", т. 2, М., 1988, стр. 311-312.*

¹⁴ Վ. Հ ա ռ ո թ յ ո լ յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 36:

¹⁵ Լ ե ո, *նշվ. աշխ.*, էջ 201, 206, 218, 273:

սարսկական դալի (եղագործներ, անասնապահներ, ապա մաև՝ արենտավորներ, առևարականներ) հովանավորի դերում¹⁶:

Ի հաստատումն վերջին ասվածների, մեկ անգամ ևս անդադարապես Մայր դիցուեալ հնագույն մակդիրներից մեկը կրած Իգաձորին: Ինչպես Լեոն է գրում. «Իգաձորը... մի ժամանակ եղած ու աղմկալից է եղել իրոք առևտրական շուկա: Իսկ քե այստեղ շուկա է եղել, ցույց են առնում այրերը, որոնցից շատերը խանութներ էին: Այժմ էլ, մի եսայացքով կարելի է ճանաչել այդ խանութները, որոնք փորված են մոխրագույն կակուղ ժայռերի մեջ, ունեն դարակներ ապրանքների եամար... Այս ձորը, ինարկե, միակ շուկան չէր: Այնտեղ, քաղաքի մեջ էլ կա շուկա: Բայց այնտեղ չկար, չէր կարող լինել այնպիսի խանութակ ազատաթյուն: Գուցե սակի գյուղական էր Իգաձորի շական: Բայց այստեղ էլ, անշուշտ, խանութում էին ամեն կողմից եկած վաճառողներ և գնողներ: Այստեղ միայն շրջակա գյուղացիները չէին պարպում իրենց սայլերը, կանգնեցնում իրանց եռաները»¹⁷: Ուշադրության է արժանի այն եանգամանքը ևս, որ Անին մայրաքաղաք դաժժրած Բագրատունի թագավորները, ռացառությամբ մեկի, քե՝ զինվորական գործի փայլուն ներկայացուցիչներ էին, քե՝ մեծ տնտեսարարներ: Երկարող դեպքում, ըստ երևույթին, գործ ունենք անդակալն էին ավանդալի շաքոմակալական պահպանման եետ: Այսպես, ըսա Ասալիլի (Մտեփանոս Տարոնեցի), Մմբառ 2-րդ թագավորը «եացի և զինու շատ պաշարներ ուներ: Նույն Ասալիլը եադարդում է և այն, որ մեծագործ, գուռոգ թագավորը Անիում խոսքի մեծ ամրաբանոց ուներ, որ եամիսքված էր աալիներով: Հողի մարդ էին ամենքը»¹⁸:

Մայր դիցուեին Անիում հո առանմակալն մախաաիպերից մեկի եիշատակն էլ թողել է ի դեմս Անիի զինանշան էգ առյուծի: Դա Անիի ամենամեծ թարժաքանդուկն է և գանվում է երկրորդ պարսպի վրա, առաջինի մուտքից ոչ եետու: Նրա վերաբերյալ Լեոն գրում է. «Ասում են, քե Բագրատունիների զինանշանն է առյուծը... Բայց ո՞վ կարող է եասաաապես ասել, քե ճիշա ուր առյուծն էր Բագրատունիների դրոշմը: Ոչ որ չէ եադարդել մեզ այդպիսի անդակություններ»¹⁹: Իսկապես, եթե ալո առյուծը ոչ քե Անիի, այլ Բագրատունիների զինանշանը լիներ, ապա անկասկած էգ չէր լինի: Բացի դրանից, եթե մա Բագրատունիների զինանշանը լիներ, ապա սեյջուկ-թուրքական մկաճումներից եետա Անիին տիրացած և շուրջ 125 աարի (մինչև 1199 թ.) այստեղ իշխած մահմեդական Շադդադյանները այդ զինանշանը չէին պահպանի, որովեետև որանով լակ անեցիների եիշողության մեջ թարմ կալսեին եիշատակը այն օրերի, երր Անիի տերերը Բագրատունիներն էին՝ եայոց քրիստոնյա թագավորները:

Էգ առյուծի եետ Մայր դիցուեալ առասպելարանական գուգոթղման անսանկյունից եետաքրքրական է այն փասաը, որ Ասորեսաանի Ասարեսադոն թագավորը մ.թ.ա. 673 թ. Շուրբիա (եայկական Աղճնիք) եղած մամակում ուղղաեի (ալյնացնում է մրանց: Ասարեսադոնը Շուրբիայի թագավորին կոչ էր անում վերադարձել իր երկիր ապասաանած ասորեսաանցի փախաականներից՝ գրելով. «Հրամայիր մուցեաիկին կանչել քո երկրում գանվող այդ մարդկանց, եավաքիր մթանց, ոչ սր տղամարդու չթողնես և [...] էգ առյուծի առջև՝ մեծ տիկնոջ, պարտադրիր մրանց գնալ տաճար... իմ սուրեանդալի եետ մրանք թույ թոնեն Ասորեսաանի ճանապարհը և ներված կլինեն»²⁰: Ինչպես Ս. Հմայակյանն է մկաաել տալիս, «այստեղ Շուրբիալի գլխավոր դիցուեին անվանված է «էգ առյուծ» և «մեծ աիկին», իսկ մրա աաճարը ընկալված է որպես կառույց, ար մեղապարար կարող էր ապասաան ստանալ»²¹: Ի դեպ, ոչ միայն եայկական լեռնաշխարհի, այլև եարևան Փոքր Ասիայի և հյուսիսային Միջագետքի հնադարյան րնակիչների առասպելարանական պաակերացումներում կոռուվագի

¹⁶ Ս. Պե տ ր ո ս յ ա ն, Դասերը և ետադասության դրսևորումները հին ու վաղմիջնադարյան Հայաստանում, Դեկտորական առենախոսության սեղմագիր, Գյումրի, 2001, էջ 12, 14, 24:

¹⁷ Լեոն, նշվ. աշխ., էջ 202:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 273:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 197-198:

²⁰ Ս. Հմայակյան, Վանի թագավորության պեաական կրոնը, Եր., 1990, էջ 43:

²¹ Նույնը:

վայրի կենդանիները՝ սայուծներ, ընձասայուծներ, եայլագներ և այլն, ըմբռնվում էին Սայր դիցուհու հետ իրենց ունեցած սերա կապի մեջ²³:

Այսպիսով, քե՛ Սայր դիցուհու ու նրա մախնադարյան մախատիպերի, քե՛ նրա հեանորդների՝ հեթանոսական Անահիա դիցաւոր և քրիստոնեական Սուրբ Ասավածածնի պաշտամունքների, Անխում և նրա շրջակայքում հազարամյակներ շարունակ հարաւակելու մասին հն իստում:

1. այստեղ անհամար անձավների՝ պաշտամունքային անհանկյունից իգական սկզբունքը կրող օրյեկանների գոյությունը,
2. Անիի գիմանշանում ներկայացված էզ սայուծի՝ նույն Սայր դիցուհու առանձնական մախատիպը և նրա՝ սրբազան կենդանին համարվելու վաստը,
3. *Բզաձոր* և *Բազմայր* անդամանների սատգաբանությունը (վերջինս կրած ավանում էր գտնվում Սուրբ Ասավածածին հռչակավոր հեղեղից),
4. Անիի հին քաղաքի տարածքում Անահիա դիցուհու ասճարի երբեմնի գոյությունը,
5. Սուրբ Ասավածածնի անունը կրող հեղեղիցիների գոյությունը ինչպես Անի քաղաքում, այնպես էլ նրա արվարձաններում,
6. դրանցից մեկը Անիի, ուրեմն, մաև Բազրատունյաց քաղաքության, գլխավոր սրբավայրը և ամենաբարձր շինությունը լինելու (լուսքը Անիի Սայր ասճարի մասին է) իրողությունը:

Ասվածները հիմք են ապիս Անին համարելու Սայր դիցուհու պաշտամունքի ենագույն օջախներից մեկը և, ըստ այսմ, սստգոբանելու նրա անունը: Մեզ համար ուղեմիշ կարող է հանդիսանալ մախ այն հանգամանքը, որ մեծավասակ հայագետ Ղ. Ալիշանը *Անի*-ն համարում էր Անահիա դիցուհուն տրված անվանումներից մեկը²⁴: Սրա հետ միասին, երբ ի նկատի հնք առնում, որ Դարանադի գավառի համանուն սրբավայրն ուներ իր անվան *Հանի* ապրերակը²⁵ և, որ հայերեն մի շարք բառեր ունեն իրենց մախաճայն *հ-ով* և առանց դրա տարբերակները, ապա, ամենայն իրավամբ, մեր *Անի*-ն կարող ենք համարել հայերեն *հան/հանի* «տաա, մեծ մայր» բառի տարբերակը: Դրանք սերում են *հ.-ե.* մախալեզվի *an-/*Han- «տաա, եռք մայրը» աբմասից: Հմմտ. խեթ. *ḫan-naš* «տաա» (որից կրկնաբանությամբ *ḫan-naḫ-naḫ* դիցուհու անունը), եհմ. *ānviš* երգ. *ana* և այլ լեզուների համապատասխան բառերը²⁶: Ուրեմն, Անին իր անունն ստացել էր Սայր դիցաւոր պաշտամունքի կենտրոններից մեկը լինելա պաաճառով:

Անի անդանվան այսպիսի առուգաբանության ճշմարտացիության օգահն կարալ է վկաւել նրան արված «խնամք» քացաարությունը և: Վարդան Բարձրաբերդցին գրամ է. «գրադաքն Անի. որ կոչի խնամք»²⁷, ըսվ միջնադարյան «Բառգիրք հայոց»-ում կարդում ենք «*Անիացեալ* – խնամեալ, կամ խնայեալ»²⁸: *խնամ/ք* բառի քացաարություններից են. «եռգաբաթնութիւն, մախատեայեաց հոգուութիւն, պահպանութիւն, եովանաւորութիւն, դարման, գութ, սեր»²⁹, «եռգաաարություն, եռգացողություն, ջանադրություն»³⁰, «ուշադրություն, եռգաաարություն, եռակավոր օգնության մաաաեաարում, միջոցներ, որոնք ձեռք են առնվում հիվանդին օգնելու՝ բժշկելու համար»³¹ և

²³ *Е. А. Н. О. В. А.*, О характере религиозных представлений неолитических обитателей Анатолии, "Культура и искусство народов средней Азии в древности и средневековье", М., 1979, стр. 25-27, 30-31; М. Хачикян, Хебат, "Мифы народов мира", т. 2, стр. 586.

²⁴ Ղ. Ալիշան, Հին հաաաար կամ եերանոսական կրօնք հայոց, Վենեաիկ, 1895, էջ 47:

²⁵ Մովսիսի Խորենացու Պաամութիւն Հայոց, Եր., 1981, Բ, խց. Գ, խե:

²⁶ Հ. Անուսյան, Հայերեն արմաաական բառաբան, հ. 3, Եր., 1977, էջ 33; Т. Гамкрелидзе, В. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, т. II, Тбилиси, 1984, стр. 766.

²⁷ Մեծիմ Վարդանայ Բարձրաբերդու Պաամութիւն տիեզերական, Մոսկւա, 1960, էջ 117-118:

²⁸ Բառգիրք հայոց, Զննական բնագիրը, առաջարանը և ծանոթագրությունները Հ. Ամալյանի, Եր., 1975, էջ 21:

²⁹ Նոր Բառգիրք հայկազնան լեզուի, հ. 1, Եր., 1979, էջ 949:

³⁰ Հ. Անուսյան, նշվ. աշխ., հ. 2, Եր., 1973, էջ 378:

³¹ Ստ. Մալխասյան, Հայերեն քացաարական բառաբան, հ. 2, Եր., 1944, էջ 272:

այլն: Ինչդեռ անսնում ենք, *Անի* -ի քացատրությունն հանդիսացող *խնամք* բառի բերված բոլոր իմաստներն էլ այս կամ այն չափով վերաբերում են Մայր դիցուելու և նրա եետնորդ եերանոսակւն Անահիտի եասարակական ֆունկցիաներին: Հիշենք դեռևս եերանոս Տրդատ 3-րդի երովարտակը, որտեղ, ըստ Ագաթանգեղոսի, ամված էր. «Ողջոյն եասեալ եւ շինաքին դիցն օգնականութեամբ, լիութիւն սրարարտութեան յարոյն Արամազդայ, *խնամակալութիւն յԱնահիտ արկնոջէ*, եւ քաջութիւն եասցէ ծեղի քաջէն Վահագնէ ամենայն Հայոց աշխարհիս»³¹: Նույն Ագաթանգեղոսի երկում Անահիտ դիցուելին որակված է նաև եեակյալ կերպ. «*Բարեբար* ամենայն մարդկւն բնութեան», «փառք ազգիս մերոյ եւ *կեցուցիք*», «մեծն Անահիտ, որով *կեայ եւ գկենդանութիւն կրէ* երկիրս Հայոց»³²: Այդպիսին են եղել նաև րե' Անիի Անահիտը, րե' այտուեղ նրան եաջորդած Սուրբ Ասավածածինը: Այդպիսին էր լինելու նաև նախնադարյան Անիում սրտշտված և նրան *հռ* անանք աված Մայր դիցուելին:

СЛЕДЫ ОДНОГО ДРЕВНЕГО КУЛЬТА В АНИ

Резюме

А. Петросян

В средневековой столице Армении Ани широкое распространение имел культ Святой Богородицы. Ее имя носил анийский кафедральный собор. Культ Богородицы предшествовал здесь языческий культ Анаит-Богоматери древних армян. Ее храм, находившийся на возвышенности "Девичьей крепости", после принятия христианства был разрушен, а на его месте была построена церковь.

И богиня Анаит в Ани имела своего предшественницу. Известно, что древнейшая мифология доантропоморфна, а чаще зооморфна. Известно также, что герб города Ани-львица. Она является священным животным и зооморфным прототипом многих богинь, в особенности богинь-матерей, которые часто изображены стоящими на львице, пантере, и пр. Неслучайно, что один из кварталов в Ани носил название *Игадзор* ("Ущелье самки").

Сказанное дает основание в основе топонима *Ани* видеть и.е. корень *ап-/*Нап-"бабушка, мать отца" (ср. арм. *hwn*, *hwni*, греч. *аннис*, "бабушка" и т.д.). В этом аспекте интересно, что по Г.Алишану, Анаит у древних армян также носила имя *Ани* (ср. имя хеттской богини *Ханна-ханна* < *ханнаханна* < и.е. *Нап-).

³¹ Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց. Եր., 1983, ԺԲ, 127:

³² Նույն տեղում, Ե, 53, Ե, 59: